

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ**

Кафедра філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, права та
соціально-гуманітарних дисциплін

_____ Т.В. Гаврилюк
«30» вересня 2022 року

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ
КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ**

з навчальної дисципліни

Психологія та педагогіка

для студентів заочної форми навчання
спеціальності: 051 «Економіка»

Розглянуто і схвалено на засіданні
кафедри філософії, права та
соціально-гуманітарних дисциплін,
протокол від «30» вересня 2022 №1

Київ
2022 рік

Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт з дисципліни «Психологія та педагогіка» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня заочної форми навчання галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» / укладач Г.Б. Черушева. Київ : НАСОА, 2022. 38 с.

Схвалено Вченою радою обліково-статистичного факультету НАСОА
Протокол від «31» серпня 2022 року №1

Голова Вченої ради

_____

(О.І. Пилипенко)

©Черушева Г.Б.,
© НАСОА, 2022 рік

Зміст

Вступ

1. Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт.....	6
2. Тематика контрольних робіт.....	9
3. Словник основних термінів для самостійного опрацювання.....	12
4. Література.....	35

В С Т У П

1.Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт

Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів заочної форми навчання до написання та оформлення контрольних робіт

Спеціалісти економічного профілю крім фахової підготовки обов'язково мають оволодіти знаннями гуманітарного циклу. Однією з важливих форм вузівської навчальної роботи студентів у міжсесійний період є написання контрольних робіт. Контрольна робота з соціально-гуманітарних дисциплін допомагає студентам глибше вивчити одну із соціальних проблем, опрацювати наукову та методичну літературу з обраної теми, навчитися досліджувати історичні джерела, виробляти навички самостійного аналізу соціально-економічних, політичних і інших проблем, а також навички систематизації матеріалу та вільного його викладення.

Контрольна робота – один із важливих видів самостійної роботи і навичок наукової роботи студентів. Термін виконання контрольних робіт визначається навчальним планом кожної спеціальності.

Студент обирає одну із запропонованих тем дисципліни (див. варіанти контрольних робіт). На початковому етапі роботи над темою необхідно підібрати в бібліотеках писемні джерела й документи з проблеми, опрацювати наукову та навчально-методичну літературу (не менше десяти назв), скласти бібліографію за алфавітом у визначеній бібліографічними стандартами. Досліджуючи літературу, необхідно роботи виписки найважливіших фактів, подій, теоретичних висновків тощо. Їх краще здійснювати на окремих аркушах або спеціальних картках, вказуючи всі складові наукового апарату і групуючи за питаннями плану. Після накопичення матеріалу потрібно скласти план до теми (вступ, 2-3 пункти основної частини, висновки). Потім згідно з планом систематизувати матеріал і приступити до написання контрольної роботи. Робота виконується сучасною українською мовою.

Обсяг контрольної роботи – 10-15 сторінок. На її обкладинці вказуються такі дані: Контрольна робота з курсу (*назва дисципліни*), ім'я та по-батькові студента, назва курсу, відділення, факультет, спеціальність, курс, група, номер залікової книжки. На першій сторінці вказується назва теми, план роботи. Пізніше, в тексті обов'язково потрібно наводити назву кожного пункту плану перед відповіддю на питання. У вступі варто охарактеризувати актуальність проблеми, сформулювати мету та завдання роботи, ступінь висвітлення проблеми в історичній літературі.

Контрольна робота оформлюється згідно наведеного зразка,

В основній частині роботи необхідно розкрити зміст кожного питання, спираючись на джерельну базу та наукову літературу. Звернути увагу на те, що контрольна робота є логічним викладенням суті проблеми з елементами самостійного аналізу. Писати потрібно короткими, чіткими фразами, правильно оформлювати науковий апарат. Якщо наводиться цитата, її потрібно брати в лапки і давати посилання на джерело:

- на монографію: прізвище та ініціали автора, назва твору, том, місце видання, видавництво, рік видання, сторінка;
- на статтю журналу: прізвище та ініціали автора, назва статті, журнал, рік видання, номер, сторінки;
- на матеріали з архівів: назва документу, назва архіву, фонд, опис, справа, аркуш.

Посилання потрібно робити на тій же сторінці, де використана цитата, під текстом внизу, нумеруючи цитати порядковими номерами. Не варто зловживати цитатами, їх потрібно наводити для підтвердження думки студента, щоб навести точне формулювання чи наукове визначення тощо. Разом з тим, робота не буде оцінена позитивно, якщо в ній зовсім відсутні посилання на джерельну базу і наукову літературу.

Відповідаючи на кожний пункт плану, необхідно не тільки описати основні події та їхню хронологію, але й проаналізувати та узагальнити їх,

охарактеризувати основні проблеми з теми, дискусійні точки зору щодо висвітлення подій в минулому і сьогодні, розкрити нове бачення проблеми. Через весь текст контрольної роботи має проходити власна точка зору студента. Кожний пункт плану обов'язково має закінчуватися стислими висновками. Всі теоретичні положення і висновки мають бути аргументовані, наведений фактологічний матеріал — окрім загальновідомих фактів — супроводжується відповідними посиланнями на першоджерела. Виклад теоретичного питання при потребі можна супроводити ілюстраціями (картосхемами, таблицями), які подаються в кінці або поміж текстом.

У заключній частині роботи необхідно зробити висновки по всій темі, по можливості зв'язати їх із сучасними подіями та явищами, спробувати сформулювати рекомендації, що випливають із дослідження обраної теми. Далі йде список використаних джерел та літератури в алфавітному порядку. Звертаємо увагу на те, що потрібно вказувати лише ту літературу, якою студент дійсно користувався при написанні контрольної роботи, вказуючи при цьому використані сторінки.

В кінці роботи потрібно поставити свій підпис і дату написання.

Контрольна робота здається або надсилається студентом у деканат факультету не пізніше, як за один місяць до сесії. Контрольну роботу реєструє методист відділення, перевіряє рецензент (викладач). Рецензент виставляє оцінку “зараховано” або “не зараховано”. Оцінки повідомляються студентам перед початком сесії, виставляються у залікову книжку. Якщо робота не зарахована, студент зобов'язаний врахувати зауваження рецензента і виправити текст.

Студент не допускається до іспиту або заліку, якщо його контрольна робота не зарахована.

При підготовці контрольної роботи в разі необхідності студент може звертатися за консультацією до викладачів.

Процес підготовки та написання контрольної роботи студентом поділяється на кілька послідовних етапів:

1. *Студент самостійно обирає один з варіантів завдання*
2. *Здійснення інформаційного пошуку джерел*
3. *Опрацювання підбраного матеріалу.*
4. *Складання плану роботи.*
5. *Написання основного змісту контрольної роботи.*
6. *Укладання списку використаної літератури.*
7. *Оформлення контрольної роботи.*

Зразок оформлення титульної сторінки

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН**

**Контрольна робота
з дисципліни “Психологія та педагогіка”**

Варіант № _____

студента(-ки) ___ курсу,
_____ групи,
прізвище, ім'я, по-батькові
Перевірив:
відмітка _____

Київ 2021

2. Тематика контрольних робіт.

1. Основи психологічної теорії особистості. Психологічна структура особистості
2. Людина і особистість. Біологічне і соціальне в особистості.
3. Співвідношення понять “людина”, “індивід”, “індивідуальність” та “особистість”.
4. Основні етапи та наукові підходи дослідження особистості.
5. Філософсько-літературний період дослідження особистості (Сократ, Аристотель, Спіноза, Локк, Юм);
6. Клінічний період дослідження особистості – поч. ХІХст. – ХХ ст.. (Фрейд, Адлер, Юнг та ін.)
7. Наукові підходи дослідження особистості Айзенка, Кеттела, Олпорта.
8. Гуманістична теорія особистості А. Маслоу.
9. Зв'язок психології з іншими науками.
10. Роль філософії як методологічного підґрунтя для психологічної науки, їх генетичний зв'язок.
11. Актуальні проблеми психології праці, економічної та організаційної психології.
12. Психічні пізнавальні процеси та їх загальна характеристика
13. Властивості і закономірності сприймання. Особливості сприймання часу та простору .
14. Мислення як психічний пізнавальний процес.
15. Основні концепції темпераменту.
16. Властивості темпераменту та їх врахування в життєдіяльності людини.
17. Формування характеру особистості. Акцентуація характеру.
18. Основні фактори розвитку здібностей особистості.
19. Індивідуальні особливості здібностей. Геніальність як найвищий прояв творчих здібностей.
20. Психологічні проблеми емоцій. Структура емоційної сфери людини.
21. Роль і місце емоцій та почуттів в житті людини.

22. Конфліктні емоційні стани особистості.
23. Сутність понять "соціальні страхи" та «соціальні фобії»
24. Страхи публічного виступу.
25. Концепції вікової класифікації розвитку особистості
26. Сутність понять «любов», «дружба», «ненависть». Психологічна характеристика цих почуттів та їх моральні основи.
27. Діяльність – як форма активності людини. Психологічні особливості гри, учіння, праці.
28. Сенситивні періоди, новоутворення і поняття про провідну діяльність.
29. Психологія спілкування та міжособистісних відносин.
30. Періоди вікового розвитку людини у сучасній психології.
31. Психологія управління бізнесом.
32. Діяльність як цілеспрямований процес взаємодії людини з навколишнім світом.
33. Мотив — як внутрішня рушійна сила діяльності.
34. Емоції та почуття у навчальному процесі та професійній діяльності.
35. Роль емоцій і почуттів у сфері людських взаємин.
36. Талант і геніальність людини.
37. Задатки людини як передумова розвитку здібностей (Б.Теплов)
38. Особливості ділового спілкування.
39. Керівницьке спілкування у системі ділових відносин.
40. Виникнення конфлікту в процесі спілкування.
41. Знання – основний структурний компонент здібностей (Г.С.Костюк)
42. Взаємозв'язок принципів і методів психологічної науки. Класифікація загально-психологічних методів дослідження.
43. Моделювання як метод психологічного дослідження та його види.
44. Науковий вклад вітчизняного психолога Г. С. Костюка у зміцненні зв'язків психології з соціальною практикою і з суміжними науками: педагогікою, фізіологією.
45. Абрахам Маслоу засновник гуманістичної психології. Роль теорії потреб

- А.Маслоу у застосуванні в психології і економіці.
46. Психологічні особливості гри, учіння, праці.
  47. Економічна та організаційна психологія: основні завдання та напрями діяльності.
  48. Вплив діяльності на психіку людини.
  49. Психологія життєтворчості.
  50. Психологія професійного вигорання.
  51. Співвідношення інстинкту, рефлексу та розуму у контексті розвитку психіки. Вплив генотипу і середовища на становлення психіки.
  52. Форми та методи самовиховання як фактор самовдосконалення особистості.
  53. Основні чинники емоційного виснаження в період сесії, публічних виступах, семінарах, конференціях та інших ситуаціях. (на прикладі індивідуальних емоційних станів та чим вони спричинені).
  54. Активізація аналітичної діяльності студента в процесі навчання.
  55. Врахування особливостей темпераменту у навчанні та професійній м діяльності.
  56. Геніальність як вищий ступінь розвитку здібностей.
  57. Дитячі ігри та їх роль у розвитку волі людини.
  58. Значення психологічних знань для професійної діяльності економіста.
  59. Розвиток психологічної науки в Україні.

3. Словник основних термінів для самостійного опрацювання

Абстракція (операція абстрагування) – один із основних процесів розумової діяльності людини, який дозволяє на розумовому рівні вичленити і перетворити у самостійний об'єкт розгляду окремі властивості сторін чи станів предметів, не беручи до уваги неістотні і одиничні ознаки, що не є спільними для даної групи предметів.

Аглютинація – створення образів за допомогою будь-яких якостей, властивостей, частин, узятих з різних уявлень.

Адаптація (лат. *adapto* – пристосовуюсь) – це зміна рівня чутливості аналізатора до інтенсивності подразника, пристосування людини до умов життя, що склалися, до ситуацій та обставин.

Адаптація соціальна (від лат. *adapto* – пристосовуюсь і *socialis* – суспільний):

1) постійний процес активного пристосування індивіда, групи людей до умов соціального середовища, до суспільних умов життя, що змінюються або вже змінилися; 2) співвідношення цих компонентів, що визначає характер поведінки, залежить від мети та ціннісних орієнтацій індивіда, можливостей їх досягнення у соціальному середовищі. Незважаючи на безперервний характер, А.с., зазвичай, пов'язують з періодами кардинальної зміни діяльності індивіда та його соціального оточення. У А.с. виділяють *дві форми*: а) *активну*, коли суб'єкт прагне впливати на середовище з метою його зміни (наприклад, зміни цінностей, форм взаємодії і діяльності, які він повинен освоїти); б) *пасивну*, коли суб'єкт не прагне до такого впливу і зміни. Показниками успішної А.с. виступає високий соціальний статус індивіда (групи) у даному середовищі, його психологічне задоволення цим середовищем загалом, його найбільш важливими елементами (зокрема, задоволення роботою, її умовами та змістом, винагородою, організацією). Показниками низької А.с. є переміщення суб'єкта в інше соціальне середовище (плинність кадрів, міграція, розлучення), поведінка, що відхиляється. Успішність А.с. залежить від характеристики середовища та суб'єкта.

Амбівалентність (лат. *ambo* – обидва і *valentia* – сила) – суперечливість, двоїстість думок, почуттів та поведінки людини, яка виявляється у тому, що у неї одночасно присутні протилежні думки, переживання або спонукання до дії. Амбівалентними називаються, наприклад, такі почуття однієї людини до іншої, які містять у собі прояви любові та ненависті.

Аналіз (грец. розчленіння, розклад) – метод теоретичного рівня пізнання, процедура мисленевого розчленування досліджуваного об'єкта з метою його більш глибокого пізнання. Об'єктивною основою аналізу є розподіл матеріальних об'єктів, які з одного боку, розподілені, а з іншого, знаходяться в єдності. Аналіз обов'язково передбачає синтез розподілених сторін або якостей. Суб'єктивною основою аналізу є розподілення органів відчуття як зовнішніх, так внутрішніх. Аналіз – це всезагальний метод пізнання яким користуються всі форми пізнання, всі наукові напрями. Так, статистичне спостереження передбачає аналіз всіх сторін об'єкта, який досліджується у процесі спостереження. Дисперсійний аналіз показує, як впливають на певну ознаку об'єкта різні фактори. Форми аналізу: аналіз

об'єкта по частинах, властивості, ознаки, вивчення кожної частки та знаходження загальних ознак у цих частинах і визначення тих закономірностей, які обумовлюють процес розвитку об'єкта. **Аналізатор** – нервовий апарат, який здійснює функцію аналізу та синтезу подразників, що надходять із зовнішнього та внутрішнього середовища організму. Поняття А. введено І.П. Павловим та складається з трьох частин:

1) периферійний відділ – *рецептори*, що перетворюють певний вид енергії у нервовий процес; 2) провідні шляхи – *аферентні шляхи*, за якими збудження, що виникло у рецепторі, передається до вище розташованих центрів нервової системи та *еферентні шляхи*, по яким імпульси із вище розташованих центрів, особливо із кори великих півкуль головного мозку, передаються до нижніх рівнів А., у тому числі до рецепторів, які регулюють їх активність; 3) коркові проєкційні зони.

Аналогія – створення образу, схожого на реально існуючий предмет, організм, дію.

Аперцепція (від лат. *ap* – до, *perceptio* – сприймання) – залежність сприйняття від минулого досвіду, загального змісту психічної діяльності людини та його індивідуальних особливостей. Термін А. запропонований німецьким філософом Г. Лейбницем, який трактував її як чітке усвідомлене сприймання «душею» певного змісту. За В. Вундтом, А. – універсальний пояснюючий принцип, «внутрішня духовна сила», обумовлююча хід психічних процесів.

Апраксія – складне порушення цілеспрямованості дій, викликане локальними розладами лобних ділянок мозку.

Астенічні почуття – ті, що гніять, знижують життєвий тонус, зменшують силу та енергію людини.

Афазія – порушення мови, що виникає при локальних ураженнях кори лівої півкулі мозку та системних розладах, що являють собою різні види мовної діяльності.

Бажання – усвідомлене та конкретизоване прагнення певної мети. Бажання, як мотив діяльності, характеризується досить виразною усвідомленістю потреби, яка йому передувала та шляхів, способів її задоволення.

Бар'єри психологічні – психічні стани, що проявляються у неадекватній пасивності суб'єкта, перешкоджає виконанню тих чи інших дій. Емоційний механізм Б. п. складається з посилення негативних переживань та настанов: почуття провини, сорому, страху, тривоги, низької самооцінки, асоційованих із завданням (наприклад, «страх сцени», «страх публічного виступу»).

Верхній абсолютний поріг чутливості – максимальна величина подразника, при якій ще зберігається відчуття.

Взаєморозуміння – це процес досягнення єдності думок, цінностей, де максимально враховуються позиції людей.

Витримка – здатність людини постійно контролювати себе і свою поведінку, володіти собою, утримуватися від дій, які усвідомлюються як непотрібні або шкідливі у певній ситуації.

Відтворення – процес відновлення збереженого матеріалу у пам'яті для використання у діяльності та спілкуванні; полягає у пожвавленні або повторному збудженні раніше утворених у мозку тимчасових нервових зв'язків.

Відтворююча уява – створення образу чогось нового для людини, що спирається на словесний опис або умовне зображення цього нового (креслення, схему, нотний запис тощо).

Відчуття – відображення окремих властивостей предметів та явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.

Воля – це психічна діяльність людини, яка виявляється в усвідомлених діях, спрямованих на досягнення поставленої мети, здійснення якої пов'язане із подоланням перешкод. Вольова активність виявляється в навчальній, трудовій (професійній), пізнавальній, суспільній діяльності особистості.

Вольове зусилля – особливий стан психічного напруження, пов'язаний з подоланням перешкод та труднощів.

Вольові риси – відносно стійкі, незалежні від ситуації психічні утворення. До них належить цілеспрямованість, яка визначає напрями вияву таких властивостей особистості, як сміливість, наполегливість, рішучість.

Галюцинації – відчуття неіснуючих у реальній дійсності об'єктів (голосів та образів).

Гіперболізація – характеризується збільшенням або зменшенням предмета, а також аналогічною зміною (кількісною чи якісною) окремих його частин.

Глибина мислення – властивість, що сприяє аналізу, порівнянню, знаходженню суттєвих зв'язків між предметами та явищами об'єктивної дійсності. У конкретно-психологічному плані вона означає здатність враховувати всі відомі й необхідні дані, запропоновані в умовах задачі та встановлення зв'язків між ними.

Гнучкість мислення – одна з найважливіших передумов ефективності творчої діяльності, вміння (за необхідності) змінити способи та прийоми вирішення проблеми.

Динамічний стереотип – усталена система тимчасових нервових зв'язків, що закріпилася у результаті повторень, в основі якої лежить стійкий розподіл осередків збудження та гальмування у корі головного мозку.

Діяльність – спосіб буття, форма активного ставлення людини до світу, що її оточує, здатність вносити в дійсність певні зміни з метою перетворення. Вона включає мету, засіб, результат та форму самого процесу. Д., залежно від сфер застосування, розрізняють виробничу, матеріальну, духовну, трудову, нетрудову. З точки зору творчої ролі розрізняють репродуктивну (відтворення відомого) та продуктивну Д. або творчу (уявлення нового). Відрізняють також Д. як пояснювальний принцип та як предмет дослідження.

Д. можна розглядати і як форму реалізації людиною своїх матеріальних та духовних можливостей. засобів діяльності, а також поетапний процес діяльності.

Довільна пам'ять – вид пам'яті, пов'язаний з наявністю спеціальної мети запам'ятати, застосовуючи відповідні прийоми, способи та певні вольові зусилля.

Довільна увага – свідомо спрямована і регульована особистістю зосередженість уваги, зумовлена потребами діяльності.

Довільна увага проявляється у тих випадках, коли нові образи або ідеї виникають у результаті свідомого наміру людини уявити щось.

Домінанта – «панівний осередок збудження», який визначає характер реакції організму в даний момент Домінанта визначає напрям уваги. У залежності від умов домінанта змінюється, що виявляється у зміні спрямованості та поведінки особистості.

Економічна діяльність – найважливіша форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв'язки із природою та економічні зв'язки й відносини між собою, для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість. Е.д. – процес, який має мету (створення благ і розвиток особистості), засоби (засоби виробництва) та результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг). Здійснюється у сферах матеріального та нематеріального виробництва різними економічними суб'єктами (окремим індивідом, домашніми господарствами, трудовими колективами). Окремі види Е.д. не пов'язані безпосередньо з активним відношенням людина – природа (діяльність у сфері освіти, охорони здоров'я та ін.). Е.д. органічно пов'язана з результатами минулої діяльності (успадкованими від минулих поколінь засобами праці, нагромадженим досвідом та знаннями, глибиною суспільного поділу праці,

цілеспрямованістю, перетворенням речовини природи та її пристосуванням до потреб людей, взаємодопомогою, співробітництвом та змагальністю (конкуренцією). Е.д. – це специфічний спосіб відносин людини до оточуючого світу. Е.д. відбиває форми і прояви людської діяльності, детерміновані економічними потребами. Е.д. виступає як важливий чинник розвитку самого суб'єкта діяльності, задовольняє його потреби, розвиває його здібності як суспільного ества.

Експеримент – це організована дослідником взаємодія між досліджуваним чи групою досліджуваних і експериментальною ситуацією з метою встановлення закономірностей цієї взаємодії та змінних, від яких вона залежить.

Екстраверсія–інтроверсія (від лат. extra – зовні, intro – всередину, versio – повертати, звертати) – характеристики індивідуально-психологічних відмінностей людини, крайні полюси якої відповідають переважаючій спрямованості особистості на світ зовнішніх об'єктів або на явища його власного суб'єктивного світу. Поняття Е.–І. було введено К. Юнгом для позначення двох протилежних типів особистості. Екстравертивний тип характеризується поверненням особистості до навколишнього середовища, об'єкти якого, «як магніт», притягують до себе інтереси, «життєву енергію» суб'єкта, що певним чином веде до відчуження суб'єкта від самого себе, до пониження особистісної важливості (значимості) явищ його суб'єктивного світу. Екстравертам властиві імпульсивність, ініціативність, гнучкість поведінки, комунікабельність, соціальна адаптованість. Для інтровертивного типу характерним є фіксація інтересів на явищах власного внутрішнього світу, якому він надає найвищу цінність, замкнутість, соціальна пасивність, схильність до самоаналізу, труднощі соціальної адаптації. Найбільш інтенсивна розробка проблем Е.–І. здійснювалася у факторних теоріях особистості (Р. Кеттела, Дж. Гилфорда, Г. Айзенка та інші), у яких вона розглядалася не за типами особистості, а як безперервна шкала, що відображала кількісне співвідношення якостей Е.–І. у конкретного суб'єкта.

Емоції – особливий клас психічних процесів та станів, які виникають при виконанні будь-якої діяльності і у зв'язку з нею, а також під впливом зовнішніх та внутрішніх впливів та обставин. Емоції проявляються у вигляді задоволення, незадоволення, радості, страху та ін.; відображають у вигляді безпосереднього переживання значимості (сутності) явищ, ситуацій, і виступають одним з головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб (мотивацій). До емоційних процесів в широкому розумінні належать афекти, власне емоції (позитивні, негативні) і почуття. **Емоційна пам'ять** – пам'ять

людини на пережиті нею у минулому почуття, пов'язані з пережитими подіями.

Емпатія – (від грецького *empathia* – співпереживання) – осягнення емоційного стану, співчування та проникнення у переживання іншої людини. Розрізняють *емоційну Е.*, засновану на механізмах *проекції і наслідування* моторним, афективним реакціям іншої людини; *когнітивну Е.*, яка базується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія тощо); і *предикативну Е.*, що проявляється як здібність людини передбачати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях. Серед особливих форм Е. виділяють *співчуття* – переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина, через ототожнення з нею та *співчування* – переживання власних емоційних станів з приводу почуттів іншої людини. Важливою характеристикою процесів Е., що відрізняє її від інших видів розуміння (ідентифікації, прийняття ролей, децентрації тощо), є слабкий розвиток рефлексивної сторони, замкнутість у межах безпосереднього емоційного досвіду. Встановлено, що емпатійна здатність індивідів зростає зі зростанням попереднього життєвого досвіду. Емпатія простіше реалізується у випадку подібності поведінкових та емоційних реакцій суб'єктів-партнерів по спілкуванню, а також у занадто тривожних (бентежних) індивідів. Е. – це здатність індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших людей. Е. – якість, необхідна для соціологів, психологів в роботі з клієнтами.

Емпіричний рівень наукового пізнання – це спостереження об'єктів, фіксація фактів, проведення експериментів, встановлення зв'язків та співвідношень між окремими явищами. На цьому рівні об'єкт відображається з боку зовнішніх зв'язків і проявів, які доступні живому спогляданню. Основними методами емпіричного рівня наукового пізнання є такі: спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, аналогія. Знання, інформація одержані на емпіричному рівні носять дещо обмежений характер, який потребує подальшого теоретичного аналізу й узагальнень, бо емпіричний рівень виступає як основа, фундамент теоретичного. Одночасно емпіричне пізнання спирається на певну теоретичну основу, що визначає напрямок дослідження, детермінує застосовані при цьому методи. Різкої межі між емпіричним та теоретичним рівнем пізнання не існує. Емпіричний рівень, виявляючи шляхом спостережень і експериментів нові дані, стимулює теоретичне пізнання, яке їх узагальнює, ставить перед ним нові більш складні задачі, нові обрії, орієнтує і направляє його на пошуки нових фактів, даних для поглиблення пізнання.

Естетична свідомість – усвідомлена людьми сукупність соціально обумовлених ідей, теорій, поглядів, критеріїв, які відображають конкретно

історичне, естетичне відношення людини до дійсності та мистецтва. У естетичну свідомість органічно включається естетичний ідеал – соціально обумовлене уявлення про досконалу красу природи, суспільства, людини та мистецтва.

В єдності з естетичним почуттям воно містить в собі поняття художнього смаку та суджень – здатності людини оцінювати предмети, явища, ситуації, їх естетичні якості з позиції естетичного ідеалу. В процесі формування естетична свідомість розвиває в людині здатність естетичного судження, естетичної оцінки, сприяє накопиченню знань про критерії художніх оцінок. Естетичне судження, яке базується на розвинутій естетичній свідомості, є доведеною, обґрунтованою, ідейно-емоційною оцінкою явищ суспільного життя, мистецтва, природи. Естетична свідомість людини розвивається в процесі його безпосереднього спілкування з естетичними явищами соціальної дійсності, природи, мистецтва, а також в активній художньо-творчій діяльності. Рішучу роль в формуванні естетичної свідомості відіграє цілеспрямоване естетичне виховання, послідовне і систематично здійснювана художньо-естетична освіта. Завдяки розвиненій естетичній свідомості людина отримує можливість глибше проникати в сутність естетичних явищ дійсності та мистецтва, удосконалювати естетичне почуття, творчо працювати і жити багатим духовним життям.

Естетичне виховання – це система комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на людину з боку певних соціальних інститутів та установ. На основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, у людини виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності та власного життя як прояви прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій. Метою естетичного виховання є формування культури людських почуттів, що реалізується у творчому відношенні індивіду до власної життєдіяльності у світі олюдненої природи (культури). Теорія естетичного виховання вбачає головним завданням виховних установ: спрямування особи на самостійну діяльність, опанування нею естетичної спадщини світової культури. Лише коли сама людина буде зацікавлена у власному естетичному розвитку, зовнішній виховний вплив буде успішним. Потреба у естетичному самовихованні може виникнути у особи з розвиненою індивідуальністю, багатими духовними запитами, критичною самосвідомістю, прагненням до творчої самореалізації. Тому формування цих характеристик особистості є необхідною умовою естетичного розвитку людини.

Естетичні почуття – це почуття, що викликаються естетичними якостями явищ дійсності та творів мистецтва. До них відносяться почуття

прекрасного і піднесеного, трагічного і комічного, витонченого і граціозного, а також протилежні ним негативні – потворного.

Етика (від грец. *etos* – звичай, вчення про звичаї) – галузь філософії, що вивчає мораль. Уперше термін «етика» вжито Аристотелем для позначення «практичної філософії» – сфери пізнання, що є протилежною теоретичному сприйняттю (наприклад, метафізиці). Безпосереднє («практичне») життя за Аристотелем, пов'язане зі спілкуванням («людина – тварина громадська»). Громадське життя ґрунтується на звичаях. Відтак, пізнання безпосередньої життєвої практики вимагає звернення до усталених звичаїв. М. Гайдеггер вказує на древніше значення слова «етос» – «місце перебування». Відсилання до звичаю присутнє й у понятті «мораль». Утворене Цицероном поняття «*moralis*» (мораль) є калькою з грецького «етика». Мораль також позначає відношення до «вдачі», «звичаїв». Поняття «етика» та «мораль» остаточно не розмежовані. Термін «етика» зберігає своє первісне аристотелівське значення, позначає, головним чином, науку. Під мораллю ж розуміють, переважно, предмет етики – реальне явище, що нею вивчається. На думку П. Рікьора, ніщо ні в етимології, ні в історії вжитку понять «етика» та «мораль» не спонукає до їхнього розрізнення: одне з них походить від грецької мови, інше – від латини, й обидва пов'язані з ідеєю звичаїв (*ethos, mores*). Проте, термін «етика», зазвичай, вживається для позначення способу життя під знаком дій, які вважаються добрими чи злими; натомість, «мораль», для позначення обов'язкового боку існування, пов'язана з нормами, зобов'язаннями, заборонами, що характеризуються водночас універсальними вимогами та ефектом примушування. Етика покликана відповісти на питання: «що є добро?» і «що є зло?». У свою чергу, мораль відповідає на питання: «що є правильним?» і «що є неправильним?». У розрізненні між орієнтацією на «добре життя» і «слухняність» стосовно норм помітна протилежність двох спадщин: спадщини аристотелівської, де етика характеризується своєю телеологічною перспективою (від «*teleo*», що означає «кінець»); і спадщини кантіанської, де мораль визначається обов'язковим характером норм, тобто з погляду деонтології (від «*deon*», що означає «обов'язок»). Залежно від способу обґрунтування та предметного змісту етику поділяють на: а) гетерономну – тобто ту, яка має зовнішній, сторонній закон, наприклад, Божий Закон; б) автономну – обґрунтовується, виходячи із внутрішнього закону, створеного людиною; в) формальну – в основу покладається певний загальний поведінковий принцип; г) матеріальну – етика цінностей; д) абсолютну – відокремлення етичних цінностей від їхньої мети, їхнє усамодостатнення; е) відносну – акцент переноситься із самої цінності на її призначення (інструменталізація цінності). Виходячи з особливостей усвідомлення,

безпосередньо людського ставлення до етичної норми та її втілення у дії, сповідувана етика може характеризуватись як евдемонічна, гедоністична, утилітаристська, перфекціоністська. Способи етичного обґрунтування можуть поєднуватися. Наприклад, кантіанська етика є водночас і автономною, і формальною. Жоден спосіб етичного обґрунтування, жодна етична система не є цілком домінуючою. Так, нині найвпливовішими визнаються християнська етика, етика цінностей і етика соціальна, яка має евдемонічний характер.

Забування – процес пам'яті, протилежний збереженню, який виявляється у тому, що актуалізація забутих образів чи думок утруднюється або стає взагалі неможливою.

Закономірність – поняття, яке характеризує внутрішній зв'язок, завдяки якому відбувається процес переходу із одного якісного стану до іншого. Закономірність існує як у природі, так і у суспільстві. Наприклад, процес переходу від неорганічної матерії до органічної є закономірним процесом, який привів до виникнення людства. Але цей процес має не тільки природну сутність, а і соціальну. Виникнення людини – процес закономірний. Він обумовлюється проявом природних та соціальних законів. Людина, за своєю сутністю, – біосоціальний продукт закономірного розвитку, який відбувався протягом довгого часу. Суспільна закономірність пов'язана із свідомою діяльністю людини.

Запам'ятовування – процес пам'яті, спрямований на закріплення образів сприйняття, уявлень, думок, дій, переживань через встановлення зв'язків нової інформації з набутих раніше досвідом.

Збереження – процес утримання у пам'яті людини інформації, одержаної у ході набуття нею досвіду.

Згадування – відтворення попереднього досвіду відповідно до змісту й завдань діяльності, без повторного сприймання об'єктів.

Знак – це предмети, явища або дії, що використовуються як умовні замісники «об'єкта оригіналу». Знак як носій інформації є ефективним знаряддям пізнання. Він породжується і функціонує у процесі людської діяльності.

Зосередженість уваги – утримання уваги на одному об'єкті або на одній діяльності, абстрагуючись від усього іншого.

Ідеал – взірець, до якого прагне людина у своїй діяльності та поведінці.

Ідентифікація (*лат. identicus – тотожний*) – процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок; набуття, засвоєння цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, особливо батьків; копіювання суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини, яка є моделлю.

Глюзія – хибне, викривлене сприйняття об'єктивного світу, що виникає під впливом зовнішнього подразника або хворобливого стану нервової системи.

Інстинкт – складна, вроджена форма поведінки тварин, що забезпечує задоволення їхніх життєвих потреб.

Інтелект походить від латинського *intellectus*, що означає «розум», «порозуміння». У сучасній психологічній науці не існує єдності у розкритті даного терміну. Різні дослідники пов'язують «інтелект» із системою розумових операцій, стилем та стратегією рішення життєвих проблем, ефективністю індивідуального підходу до ситуації, яка потребує пізнавальної активності. Тлумачення інтелекту можливо у двох напрямках: по-перше, інтелект як глобальна інтегральна біопсихічна особливість людини, що характеризує її можливості в адаптації, і по-друге, у більш вузькому розумінні – інтелект об'єднує у собі узагальнену характеристику розумових здібностей людини. Виникнення поняття «інтелект» також пов'язано зі спробами оцінити за допомогою спеціальних психологічних тестів розумові та творчі можливості людини. Пов'язуючи інтелект з мисленням, доцільно співвіднести його із пізнавальною діяльністю людини, з тією формою прояву мислення, що пов'язана з переробкою інформації та рішенням певних розумових задач. Отже, під інтелектом слід розуміти сукупність будь-яких різноманітних розумових здібностей, що забезпечують успішність пізнавальної діяльності людини.

Інтелектуальні почуття – це переживання, які виникають у процесі розумової діяльності, пізнання, читання наукової та науково-популярної літератури. Пізнавальна потреба, «прагнення знання» – ось основа, на якій виникають ці почуття. Вони не так різноманітні, як моральні почуття, але їх роль в активізації мислення, у розвитку інтелектуальних здібностей, вельми значуща.

Інтерес – форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і, тим самим, сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності. Суб'єктивно інтерес виявляється на емоційному тлі, якого набуває процес пізнання, до уваги об'єкта зацікавлення. Задоволення інтересу не веде до його згасання, а викликає нові інтереси, що відповідають більш високому рівню пізнавальної активності.

Інтуїтивне мислення протікає дуже швидко, згорнуто у часі, не має чітко виражених етапів, мінімально усвідомлюване.

Інтуїція – знання, що виникає без усвідомлення шляхів та умов його отримання (інсайт, осяяння). Трактуються як специфічна здатність (наприклад,

художня або наукова), як «цілісне охоплення» умов проблемної ситуації (почуттєва інтуїція, інтелектуальна інтуїція), як механізм творчої діяльності (творча інтуїція). Наукова психологія розглядає інтуїцію як необхідний, внутрішньо обумовлений природою творчості момент виходу за межі сформованих стереотипів поведінки і, зокрема, логічних методик пошуку вирішення задачі.

Інформація (з лат. – роз'яснення, уявлення, ознайомлення). У філософському плані, це одна із форм відображення. Таке поняття відоме з періоду античної філософії, його розуміли як відомості про щось. Але, з розвитком науки і технічним прогресом інформація набуває широкого поширення, і тому постає питання про використання інформації з точки зору її кількісного виміру. Складовими інформації є джерело повідомлення інформації, яка дає певні кодування інформації в якості певних знаків, форми розробки інформації, а також передачу цієї інформації до іншого об'єкту (людині). Поняття інформації є центральним у кібернетиці.

Класифікація – розподіл об'єктів на підгрупи, класи і роди на основі знаходження у них істотних спільних ознак.

Коливання уваги – періодичне відволікання та послаблення уваги до певного об'єкта або діяльності.

Комунікативна грамотність – сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, які дають змогу їй ефективно спілкуватися в усній і писемній формах; знання законів, правил та засобів ефективної усної та писемної комунікації.

Конкретизація – це розумова операція, у процесі якої ми надаємо предметного, наочного характеру тій чи іншій абстрактно узагальненій думці, поняттю, правилу, закону.

Константність – збереження постійного, незмінного сприйняття предметів при зміні їх освітленості, положення у просторі, відстані від людини, яка сприймає.

Контрастність – співвідношення яскравості зорових стимулів, що зіставляються у просторі і часі.

Концентрація – здатність нервових процесів обмежувати сферу свого поширення вихідним осередком виникнення; концентрація свідомості на предметі сприйняття.

Критичність мислення характеризується вмінням людини об'єктивно оцінювати свої та чужі думки; ретельно доводити і всебічно перевіряти всі висунуті положення та висновки; усвідомлено контролювати перебіг інтелектуальної діяльності.

Конфлікт (від лат. conflictus – зіткнення) – це суперечність, що виникає як незгода відмінностей у поглядах, інтересах. У психології виділяють такі основні види конфліктів: внутрішньо-особистісні або просто особистісні, що виникають між несумісними або складно-сумісними інтересами, потребами, уявленнями, ролями людини (наприклад, конфлікт між бажанням та почуттям обов'язку або між необхідністю сумісництва службових та сімейних обов'язків); міжособистісні конфлікти – це ситуації, що виникають між людьми із-за протиріч у їхніх цілях, інтересах, способах поведінки та інше; міжгрупові конфлікти, де у якості конфліктуючих сторін виступають соціальні групи, що мають несумісні цілі та своїми практичними діями суперечать одна одній. Будь-який конфлікт зберігає свої основні ознаки: наявність протиріч; сприйняття його як значущої проблеми, що потребує розрішення; активність, яка спрямована на подолання протиріччя.

Лабільність – швидкість виникнення та протікання процесів збудження і гальмування.

Лабораторний експеримент – експеримент, що передбачає проведення дослідження у штучних (лабораторних) умовах, з використанням вимірювальної апаратури, приладів та іншого експериментального матеріалу. Досліджуваний знає, що з ним проводять експеримент, але не одержує інформації про характер виконуваних завдань.

Логічне мислення – обґрунтоване, мотивоване, доказове, несуперечливе мислення, яке, виходячи з правильних вихідних позицій і суджень, необхідно веде до правильних, об'єктивних висновків.

Метод – прийоми, способи, шляхи дослідження, що впливають із теоретичних уявлень про зміст об'єкта, який вивчається.

Методологія – система принципів та способів організації і побудови теоретичної та практичної діяльності.

Мимовільна пам'ять – вид пам'яті, при якому не ставиться спеціальна мета запам'ятати і пригадати той чи інший матеріал, який запам'ятовується пасивно, ніби сам по собі, без застосування спеціальних прийомів, та вольових зусиль.

Мимовільна увага – увага, що виникає незалежно від наміру та мети людини.

Мислення – вищий пізнавальний психічний процес. Суттєвою властивістю даного процесу є породження нового знання на основі творчого відображення та відображення людиною оточуючої дійсності. Це пізнавальний процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності у їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях у ході аналізу і синтезу, що виникає з

чуттєвого пізнання на основі практичної діяльності. Мислення, як особливий психічний процес має специфічні характеристики та ознаки. Першою такою ознакою є узагальнене відображення дійсності, відображення загального у предметах та явищах реального світу, пристосування узагальнень до одиничних предметів та явищ. Другою, не менш важливою, ознакою мислення є опосередковане пізнання об'єктивної реальності.

Міркування являє собою ряд пов'язаних між собою суджень, спрямованих на те, щоб з'ясувати істинність якої-небудь думки, довести її або заперечити, відстояти у суперечці з іншими людьми.

Мова – система знаків, що слугує засобом людського спілкування, розумової діяльності, способом вираження самосвідомості особистості, передачі і збереження інформації від покоління до покоління.

Модальність – одна з основних властивостей відчуттів, їхня якісна характеристика (колір ознака зору, тон і тембр – слуху та інше).

Моральні або етичні почуття – це емоційне відношення людини до етичних цінностей суспільства, якому він належить, до моральних якостей, вчинків людей і своїм власним. До моральних почуттів відносяться гуманізм, достоїнство, почуття любові та повага до праці. Безліч етичних почуттів виявляється у взаємовідносинах людей: емпатія, почуття товариства і дружби. Велике місце у житті людини, його світовідчутті належить почуттю любові. Це виключно різноманітний за змістом та індивідуальний вияв почуття. Власне, цим словом називають різні почуття, які схожі лише за своїм значенням.

Морально-психологічний клімат колективу – більш чи менш стійка система явищ морального та психологічного порядку, які виражають ставлення членів колективу до спільної діяльності та один до одного. Він включає колективні потреби, інтереси, погляди, переконання, позиції, емоції, механізми безпосереднього спілкування, психологічні процеси та відносини. Його якісними характеристиками виступають згуртованість, дисципліна, відповідальність, узгодженість, дружня взаємодопомога і повага, загальний психологічний настрій. Сутність морально-психологічного клімату колективу найбільш яскраво виражається у таких показниках як стабільність і згуртованість колективу, його здатність діяти в ім'я загальних цілей. Морально-психологічний клімат притаманний усім видам колективів: виробничим, науковим, спортивним, навчальним та інше.

Направленість (спрямованість) особистості – одна із суттєвих, кардинальних характеристик індивіда з точки зору позитивного чи негативного ставлення до певного конкретного суспільства, цілей та ідеалів, які воно проголошує. У рамках одного і того ж соціально-економічного

устрою (соціалістичного, капіталістичного), індивід має ту чи іншу направленість, яка залежить від ідентифікації цілей особистості і класу.

Навички (людини) – окремі елементи дій, які у результаті вправ стають автоматизованими. Для тварин – це вид поведінки, що набувається нею за життя та фіксується на індивідуальному досвіді.

Навіюваність – легка піддатливість чужому впливові, невміння критично поставитися до чужих порад і протистояти їм у разі необхідності.

Наочно-образне мислення – мислення, у змісті якого переважають образи та певною мірою узагальнені уявлення про об'єкти.

Наочно-дієве мислення – мислення, яке відбувається у ситуації сприймання конкретних об'єктів чи перетворення ситуації за допомогою рухового акту.

Нижній абсолютний поріг чутливості – мінімальна величина подразника, при якій вперше виникає ледь помітне відчуття.

Образна пам'ять – збереження та відтворення образів раніше сприйнятих предметів та явищ дійсності. Образна пам'ять буває слуховою, зоровою, дотиковою, нюховою та смаковою.

Особистість – це унікальне за змістом поняття, що включає не лише загальні і особливі ознаки, але й одиничні, унікальні властивості людини. Особистість – це внутрішній світ людини, що характеризується унікальністю та відкритістю, реалізується у самопізнанні та об'єктивується у ціннісних нормативах розвитку культури. Поняття «індивід» акцентує увагу на соціально значущих рисах людини. Особистість (особа) – це суспільний індивід, у якому поряд із природними, переважають соціально значущі риси людини, які утворюють сталу систему. Особистість набуває соціальних рис, якостей у практичній діяльності, в спілкуванні з іншими людьми, тобто вона постійно соціалізується (процес засвоєння досвіду, цінностей, орієнтацій даного суспільства) у процесі діяльності та пізнання, набуваючи або удосконалюючи людських рис і якостей в активній духовно-практичній перетворюючій діяльності. Діяльність являє собою основу формування та розвитку особистості.

Пам'ять – це відображення предметів та явищ дійсності у психіці людини у той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття. Вона являє собою низку складних процесів (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування), активне оволодіння якими надає людині здатності засвоювати й використовувати потрібну інформацію.

Переключення уваги – свідоме переміщення уваги з одного об'єкта на інший, пов'язане з переходом від однієї діяльності до іншої або із постановкою нового завдання.

Переконання – певний морально-духовний стан особистості (групи людей), у відповідності з яким вона свідомо обирає принципи власної поведінки, вчинків, розглядаючи їх в якості єдино можливих і обов'язкових у конкретних умовах. Переконання базуються на ідеї, яка історично виникла, а також системі ідей, поглядів, у тій чи іншій мірі перевірених, так чи інакше підтверджених соціальним досвідом. При цьому переконання, вироблені на його основі, бувають наукові, правильні, ненаукові, помилкові.

Подразливість – зміна фізіологічного стану організму під впливом подразників зовнішнього середовища.

Поняття – одна з логічних форм мислення, що полягає у виділенні суттєвого, загального у предметах та явищах дійсності.

Порівняння – мислене встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами дійсності.

Потреби економічні – це різновид потреб, умова та основне джерело активності та соціально-економічної діяльності для підтримки життєдіяльності організму людської особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства у цілому. *П.е.* як внутрішній стан людини, регулюють її поведінку, спонукають до економічної діяльності, визначають спрямованість мислення, почуттів, волі на забезпечення власного добробуту і добробуту родини. *П.е.* виражають конкретно-практичний зв'язок людини із оточуючим світом, залежать від специфічних соціальних умов її діяльності, тісно пов'язані з виробництвом, обміном, розподілом, споживанням. Саме взаємозв'язок між виробництвом і споживанням матеріальних та духовних благ є джерелом розвитку *П.е.*, які мають конкретно історичний характер; їх формування є результатом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, його соціально-економічної, політичної та духовної сфери. Вони зумовлені розвитком матеріального виробництва, у ході якого створювались більш досконалі засоби задоволення життєво необхідних потреб, породжувались нові потреби, що у свою чергу впливало на подальший розвиток виробництва.

Потяг – психічний стан, що виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу суб'єкта. Потяг є плинним явищем, оскільки подана у ньому потреба або згасає, або усвідомлюється, перетворюючись на конкретне бажання, намір, мрію та ін. Потяг – одне з центральних понять психоаналізу.

Почуття – особливий вид емоційних переживань, які несуть підкреслено визначений предметний характер. Почуття – це своєрідне, стійке (у порівнянні з ситуативною емоцією) відношення людини до певних конкретних або узагальнених об'єктів і явищ дійсності. Найбільш потужне джерело почуттів знаходиться у діяльності людини.

Практика (грец. *praktikos* – діяльність) – форма діяльності людей, яка направлена на перетворення природи і суспільства, що створює необхідні умови для існування та розвитку суспільства. Практика – це основа і критерій пізнання істинності. Пізнання починається у практиці і закінчується практикою. Це певна форма суспільного буття. Складові практики: об’єкт, предмет, потреби, ціль, перспективи, цілеспрямованість, засоби функціонування, результати практичної діяльності. У широкому значенні – практика матеріально-виробничого характеру, соціального і духовного.

Предметність – об’єкт, який сприймається нами як відокремлене у просторі та часі фізичне тіло.

Принципи – максимально широкі за обсягом твердження, у яких фіксується предмет науки, її теорія і методи.

Природне середовище – це оточуючий людину світ у безкінечному розмаїтті (Всесвіт, матерія, об’єктивна реальність), в якому протікають умови існування людини та суспільства. Ще І. Кант писав, що дві речі наповнюють душу завжди новим і завжди зростаючим здивуванням та побожністю, коли ми розмірковуємо про них. І. Кант говорив, що це «зоряне небо наді мною і моральний закон у мені». Природне середовище завжди відіграло певну роль у матеріально-виробничій сфері суспільства на відповідному етапі його розвитку. Природні умови поділяються на взаємопов’язані види: природні джерела засобів життя (родючість ґрунту, кількість тварин, риби і т.п.) та природне багатство засобів праці (метали, вугілля, нафта, дерева, будівельний матеріал, енергія води, вітру і т.п.), роль яких в історичному розвитку змінюється у залежності від задоволення потреб людини, ступеня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

Природний експеримент – експеримент, що базується на управлінні поведінкою досліджуваних у звичних для них умовах.

Проблемна ситуація – конфлікт між обставинами й умовами, між знаннями та можливостями, якими володіє людина, і тими, яких прагне досягнути.

Продуктивне мислення – це психологічна основа людської творчості, джерело інновацій у всіх сферах діяльності людини.

Психіка – якість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб’єктом об’єктивної реальності. Головна особливість психіки – її активність. Психіка людини представляє собою продукт спільної діяльності індивідів. У той же час, вона виконує функції орієнтації, регуляції та керування нею. Таким чином, психічні явища складають необхідний момент предметної діяльності суб’єкта. Природа психіки людини, її закони, можуть отримати наукове пояснення лише у процесі аналізу, побудови видів та форм

соціальної та предметної діяльності. Розуміння психіки як однієї з форм відображення, дозволяє подолати науково недосконале тлумачення співвідношення психологічного та фізіологічного, що призводить до розриву психіки від роботи мозку, або зведення психічних явищ до фізіологічних, або до звичайної констатації паралельності їх протікання. Виникаючи на певній ступені біологічної еволюції, психіка представляє собою обов'язкову умову подальшого розвитку життя і сама становиться фактором еволюції. Зміни, ускладнення психічного відображення набувають у людини якісно нові форми, вищою з яких є свідомість.

Психокорекція передбачає подолання певних відхилень у поведінці та діяльності людини засобами вивчення індивідуальних властивостей особистості, їх відповідності вимогам навколишнього соціального та природного середовища, виявлення і подолання наявних суперечностей, формування нових цілей, цінностей, мотивацій поведінки; розробки програми зміни способу життя, перетворення у ході самопізнання та самовиховання, розвитку здатності до саморегуляції тощо.

Психологічний вплив – застосування у міжособистісній взаємодії винятково психологічних засобів з метою впливу на стан, думки, почуття, дії іншої людини.

Рефлексія – психологічний феномен, який виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом того, як він дійсно сприймається та оцінюється іншими індивідами. Це не тільки знання або розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші розуміють. Потреба в інтерпретації поведінки виступає на передній план, коли ми контактуємо з незнайомими людьми, стикаємося з новими формами поведінки. У розумінні іншої людини важливу роль відіграє ступінь розвитку уяви, що дає змогу подумки посісти місце партнера по спілкуванню. Треба з'ясувати, як та чи інша людина буде нас розуміти. Вміння бачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима партнера, має назву рефлексії. Здатність до рефлексії формується в суб'єкта міжособистісного розуміння поступово і розвинена у різних людей неоднаково. Дія феномена рефлексії розгортається на кількох рівнях. На першому рівні рефлексії уява має пасивний характер. На другому рівні спостерігається неупорядкована, епізодична діяльність уяви. Для формування третього рівня рефлексії велике значення має інтуїція – здатність бачення особливостей, що характеризують особистість іншої людини, через безпосереднє споглядання, без логічної аргументації. Здатність інтуїтивно визначати стан іншої людини розвивається через накопичення досвіду спілкування з іншими людьми, аналіз та узагальнення цього досвіду.

Рецептор – периферичний відділ аналізатора, що реагує на певний вид фізичної енергії та переробляє її у певне нервово збудження (нервовий імпульс).

Розвиток – специфічний вид просування, що характеризує системи будь-якого роду, оскільки вони переживають якісні зміни, переходять в інший стан, у тому числі, у власну протилежність. Розвиток – необхідна умова буття будь-якого матеріального або духовного явища, його власне життя, бо саме з розвитком пов'язане виникнення та зникнення явища.

Розподіл уваги – одночасна увага до двох або кількох об'єктів та виконання дій з ними чи спостереження за ними.

Розуміння – процес відображення дійсності у свідомості людини через установлення зв'язків і відношень між предметами та явищами.

Рухова пам'ять (кінестетична) – запам'ятовування і відтворення рухів та їх систем, що лежать в основі вироблення і закріплення рухових навичок та звичок.

Самовиховання – свідомо цілеспрямована діяльність особистості, спрямована на вироблення, удосконалення або зміну власних якостей у відповідності з власними ціннісними уявленнями та соціальними орієнтаціями, інтересами, цілями, що складаються під впливом умов життя та суспільного виховання. Це процес, у якому людина постає об'єктом та суб'єктом виховання, самоосвіти, ідейно-політичного, морального, фізичного удосконалення.

Самоконтроль – усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів. Механізм самоконтролю виявляється у готовності перевести дію в інше русло, внести до неї додаткові елементи.

Самоосвіта – метод отримання знань про світ та закономірності його розвитку на основі самостійних занять, систематичної цілеспрямованої праці з першоджерелами, науковою, навчально-методичною та іншою літературою. У процесі самоосвіти підкреслено проявляється бажання, уміння, впевненість, воля людини отримувати знання з різних галузей природних та суспільних наук, техніки, культури, постійно поповнювати їх у процесі розвитку самих знань і посилення потреби в них. Успіхи в самоосвіті - це і успіхи у самовихованні. Як і система освіти у цілому, самоосвіта – це явище, що дається не раз і назавжди, а постійно розвивається і поглиблюється – від простіших до найскладніших і ефективних його форм.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з навколишнім середовищем, стосунки з іншими людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Самосвідомість особистості – усвідомлення індивідом своєї природної, інтелектуально-духовної, особистісної специфіки, національної і професійної приналежності, місця в системі суспільного виробництва, розподілу і відносин. Самосвідомість особистості може розглядатися також в етичному, класовому, професійному, національному аспектах. Самосвідомість особистості в повсякденному побуті вживається як усвідомлення своєї сутності, особистісної гідності, в певному розумінні – самовпевненості в своїх ціннісно-світоглядних переконаннях і діях. Термін «самосвідомість особистості» вперше вживається в стародавньому індійському епосі (в IX ст. до н.е.), у давньокитайській та давньогрецькій філософії і на пізніших фазах історичного поступу як певний феномен ідеалістичного та матеріалістичного пояснення світу та його вибудови відповідно до рівня пізнавальної духовно-практичної діяльності людини. Самосвідомість людини виступає необхідним компонентом як структури особистості в цілому, так і її свідомості зокрема.

Свідомість – одне з основних понять філософії, психології і соціології, яке означає вищий рівень духовної активності людини як соціальної істоти. Своєрідність цієї активності полягає у тому, що відображення реальності у формі чуттєвих і розумових образів передуює практичним діям людини, надаючи їм цілеспрямований характер. Об'єктивний світ, впливаючи на людину, відображається у вигляді уявлень, думок, ідей та інших духовних феноменів, що формують зміст свідомості, який відображається у продуктах культури (враховуючи мову та інші знакові системи), набуваючи форму ідеального. Свідомість включає аксіологічний, ціннісний аспект, у якому виражається орієнтація свідомості на вироблені суспільством і прийняті суб'єктом свідомості цінності – філософські, наукові, політичні, моральні, естетичні, релігійні та ін. Свідомість включає відношення суб'єкта як до цих цінностей, так і до самого себе, виступаючи тим самим у вигляді самосвідомості, яка теж має соціальну природу. Пізнання людиною самої себе стає можливим завдяки її здатності співвідносити власні установки і орієнтації з життєвими позиціями інших людей, вмінню стати на ці позиції у процесі спілкування.

Світогляд – система уявлень про світ і місце, яке посідає у ньому людина, про відношення людини до оточуючої її дійсності і самої себе, а також обумовлені цими уявленнями основні життєві позиції та установки людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання та діяльності, ціннісні орієнтації. Світогляд – спосіб духовно-практичного засвоєння світу людиною у єдності його теоретичного і практичного ставлення до дійсності. Існує три основних типи світогляду: житейський, релігійний та філософський. Житейський (побутовий) світогляд породжується безпосередньо умовами

життя і досвідом накопиченим людьми, який передається із покоління в покоління. Для цього виду світогляду характерними є поняття здорового глузду, традиційні погляди про світ і людину.

Свобода – етичне поняття, що відображає, по-перше, відношення людини до ситуації діяльності (вибір між варіантами вчинків, між речами, колами спілкування тощо); по друге, опанування себе – її ставлення до власних бажань, почуттів, потреб, цінностей та інше. Як у першому, так і в другому випадку з поняттям «свобода» виступають поняття «можливість», «вибір», що характеризують ситуацію; поняття «мета», «інтерес», «ідеал» – розкривають С. у «майбутньому часі», як шукане, те, задля чого суб'єкт і діє; а також поняття вчинок – перехід від багатоманітності можливостей (реальних чи потенційних варіантів вибору) до однієї реальності. Таким чином, свобода, існує у часі й просторі. В українській мові синонімом слова свобода є слово воля, яке вказує і на спосіб існування (незалежність), і на якість особистості (заданість до зусилля). Поєднання цих сенсів у одному слові вказує на суттєву характеристику С. – вільне життя не можливе без вольового зусилля. Однак сила волі може як сприяти втіленню С., так і зумовлювати її самообмеження. С. не може бути остаточно і беззастережно раціональною, у ній завжди присутній емоційний компонент, Вже Аристотель тлумачив С. як можливість жити згідно власному волінню.

Сенсибілізація – це явище підвищення чутливості аналізаторів унаслідок їхнього тренування.

Словесно-логічна пам'ять виражається у запам'ятовуванні та відтворенні думок (понять, суджень, умовиводів).

Словесно-логічне мислення – мислення з опорою на поняття, судження, що відбувається за допомогою логіки.

Соціалізація особистості. Розвиток особистості як процес «соціалізації індивіда», здійснюється у конкретних соціальних умовах сім'ї, найближчого оточення, у певних соціально-політичних, економічних умовах регіону, країни, в етносоціокультурних, національних традиціях того народу, представником якого вона є. Соціальна ситуація розвитку, яка включає систему відносин, різноманітні типи та форми діяльності, розглядається як основна умова особистісного розвитку. Вхідження дитини як соціальної істоти у життя суспільства, передбачає проходження трьох фаз: адаптації до норм, форм взаємодії, діяльності, що діють в цій спільноті; індивідуалізації як задоволення потреби індивіда у максимальній персоналізації та інтеграції особистості в цій спільноті. Соціалізація індивіда співвідноситься з формуванням її самосвідомості, «образу – я», зміною мотиваційної та сфери, розвитком особистісної рефлексії, механізму самооцінки.

Соціальна психологія – галузь психології, яка вивчає психологічні закономірності поведінки і діяльності людей, що зумовлені фактором їх включення у соціальні групи, а також психологічні характеристики і прояви різних соціальних спільностей. Досліджує психічні явища у процесі взаємодії людей у великих та малих суспільних групах, а саме: вплив засобів масової комунікації на різні верстви населення, особливості формування та поширення чуток, смаків, суспільних настроїв, моди; питання психологічної сумісності, міжособистісних взаємин, групової атмосфери, роль лідера у групі, сприйняття людини людиною, становище особистості у групі, стосунки між членами сім'ї тощо.

Соціально-психологічна ідентифікація – уміння зрозуміти іншу людину.

Соціально-психологічна рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається оточуючими.

Спілкування – взаємодія двох чи більше людей, яка полягає в обміні між ними інформацією пізнавального чи афективно-оцінного характеру. Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій індивідів, груп, спільнот, під час яких відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками і результатами діяльності. У характеристиці спілкування виділяють *функції, стилі, форми та засоби* спілкування. *Функції* (лат. unctio – виконання, здійснення) *спілкування* – зовнішній вияв властивостей спілкування, ролі і завдання, які воно виконує у процесі життєдіяльності індивіда в соціумі.

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне сприймання предметів і явищ, у пізнанні яких зацікавлена людина. Спостереження характеризується наявністю мети, завданням виділити певні риси й ознаки того, що сприймається, взаємозв'язки його складових тощо.

Сприймання – складний процес отримання та перетворення інформації, яка забезпечує людині відображення об'єктивної дійсності і орієнтацію в оточуючому світі. Як форма чуттєвого відображення предмету (ситуації) включає виявлення об'єкту у полі сприйняття, розрізнення окремих ознак в об'єкті, визначення у ньому інформативного змісту, адекватної меті дії, формування образу предмету (ситуації).

Сприйняття – цілісне відображення предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.

Стиль спілкування – індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється у будь-яких умовах взаємодії: ділових і особистісних стосунках, стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, прийомах психологічного впливу на людей.

Стресові стани – це емоційні стани, які виникають у напружених ситуаціях, коли людині необхідно ухвалити швидко і відповідальне рішення при розумових або фізичних перевантаженнях. Такий стан називається стресом.

Судження – форма мислення, яка містить у собі ствердження або заперечення якого-небудь положення.

Творчість – свідомо, цілеспрямована, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, що створює нові, оригінальні, ніколи раніше не існуючі предмети, твори та інше з метою удосконалення матеріального та духовного життя суспільства. **Темперамент** – закономірне співвідношення стійких індивідуальних особливостей особистості, які характеризують різні боки динаміки психічної діяльності.

Тест (психологічний) – спеціально розроблені завдання і проблемні ситуації, використання яких, у результаті кількісної і якісної оцінки, дає результати, що можуть бути показниками розвитку певних психічних явищ.

Увага – психічне явище, що виражається у зосередженості свідомості суб'єкта у даний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті (предметі, події, способі, міркуванні та інше).

Узагальнення – об'єднання предметів у групи за подібними ознаками, які виділяються у процесі абстрагування.

Умовивід – одна з логічних форм мислення, що виводиться з декількох суджень та характеризується здатністю до узагальнюючого висновку на основі правил логіки. Умовивід – це складна розумова діяльність, у процесі якої людина, зіставляючи й аналізуючи різноманітні судження, приходять до нових загальних чи окремих висновків.

Уява – психічний пізнавальний процес створення образів, предметів, ситуацій, обставин шляхом установаження нових зв'язків між відомими образами та знаннями.

Фантазія – продукт уяви. Фантазія змінює, вигляд дійсності, відбитої у свідомості. Для неї характерна транспозиція (перестановка) елементів реальності. Вона дозволяє знайти новий погляд на вже відомі факти й тому має величезну художню і науково-пізнавальну цінність. Творча активність, що породжує фантазію, значною мірою спонтанна, пов'язана з особистою обдарованістю й індивідуальним досвідом людини, що складаються у процесі діяльності. З погляду аналітичної психології, фантазія – це самовираження несвідомого, утвореного забутими або витісненими особистісними переживаннями й архетипами колективного несвідомого. Фантазії виникають при падінні інтенсивності свідомості, у результаті чого практично не відокремлюються від підсвідомого (сон, перевтома, марення).

Харизма (від грец. charisma – милість, подарунок, Божий дар) – виключна обдарованість людини. Харизматичний лідер – це людина, наділена, з погляду його прихильників, виключними рисами, які викликають схилення перед ним і беззаперечну віру у його можливості. До таких рис відносять мудрість, героїзм, здоровий спосіб життя та інше. Феномен *Х.* існує у групах, які у процесі згуртування мають схильність до персоніфікації своїх ідеалів. Він виникає, коли з'являється відповідна соціально-психологічна потреба. Найчастіше поява *Х.* спостерігається у екстремальних історичних чи соціальних обставинах. Харизматичному лідеру, як правило, приписують всі успіхи у діяльності групи, і навіть його прорахунки та невдачі використовуються для возвеличення. У психології релігії *Х.* розглядають як Божу милість, якою наділена людина.

Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита як неповторна, система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і певним чином ставиться до себе. Я-концепція – цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей спосіб оцінки власного Я, що виступає як установка стосовно самого себе і включає наступні компоненти: когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий.

4.Рекомендована література

Базова

(посібники, підручники, інші видання)

1. Загальна психологія. [текст]: підручник. / В. П. Москалець. – К. Ліра–К., 2020. – 564 с.
2. Дуткевич Т. Загальна психологія. Теоретичний курс. - Київ: Видавництво "Центр навчальної літератури",2019.- 388 с.
3. Колобич О. П. Загальна психологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2018. – 172 с.
4. Прищак, М. Д., Залюбівська О. Б. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій / М. Д. Прищак, О. Б. Залюбівська. – Вінниця : ВНТУ, 2019. – 150 с.
5. Психологія особистості [Текст] : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / укл. С. В. Мітіна. Київ : Ліра – К, 2020. 274 с.
6. Савчин М. Загальна психологія. Підручник.- Київ:Видавництво: ВЦ "Академія", 2020.- 344 с.
7. Черушева Г.Б.,Шіпановська О.Р.,Пархоменко В.В.Психологія і педагогіка:навч.посіб.Ч.1/За ред.д.ф.н., проф.І.Ф.Надольного.-Вид.2-ге, перероб та допов. Київ,ДП "Інформ.-аналіт.агенство, 2012- 379с."

Додаткова:

1. Андреева Я.Ф. Особистість в сучасному кіберпросторі / Я.Ф.Андреева, Я.В.Чаплак // Особистість та її історія: колективна монографія за ред. Чепелевої Н.В. Папучі М.В.- Ніжин, 2018.- С.426-438
2. Борисюк А.С., Радчук В.М., Любіна Л.А. Психодіагностика: навч. посіб./ Л.Любіна, А.Борисюк, В.Радчук; Вищ. держ. навч. закл. України "Буковин. держ. мед. ун-т", Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Яворський С. Н. [вид.], 2018. – 276 с.
3. Бочелюк В. Юридична психологія. Навч. пос. – Київ: Центр навчальної літератури, 2019. – 336 с.
4. Ганс-Мартін Ломанн. Зігмунд Фройд: Видавництво Жупанського, 2020 рік.- 168 с.
5. Гаркавенко Н. В. Соціальна психологія пізньої зрілості : навч. посібник / Н. В. Гаркавенко, С. І. Собкова. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2018. – 240 с.
6. Гоцуляк Н.Є., Чеканська О.А. Данчук Ю.П. Психологія профорієнтації : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / уклад. Ю.П. Данчук, Н.Є. Гоцуляк, О.А. Чеканська. Кам'янець-Подільський :ПП Медобори-2006, 2019.-134 с.
7. Гоцуляк Н.Є., Шпортун О.М. Методика наукових досліджень у психології: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. 152 с.

8. Видра О. Вікова та педагогічна психологія .- Київ: Центр навчальної літератури , 2019.- 112 с.
9. Деніел Гоулман. Емоційний інтелект у бізнесі.-Видавництво : Vivat, 2021.- 528 с.
10. Дуткевич Т. Дитяча психологія.-Київ:Видавництво:Центр навчальної літератури: 2019.- 424с.
11. Зигмунд Фройд. Психологія сексуальності.: Видавництво Андронум – 2020. 106 с.
12. Ильина Н. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях: навчальний посібник.- Київ:Видавництво: Університетська книга , 2018.- 239 с.
13. Кобильченко В., Омельченко І. Спеціальна психологія: Підручник.- Київ: Видавництво Академія, 2020.-224 с.
14. Костюк Г.С., Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – Київ:Рад. шк., 1989.– 610 с.
15. Легендзевич Г. Я., Закалик Г. М. Порівняльна психологія та психофізіологія: Навчальний посібник. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. -220 с.
16. Маслоу А. Самоактуалізація личности и образование. – К.-Донецк,1994.
17. Максименко С.Д. Генетична психологія учіння людини: монографія / С.Д. Максименко. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. – 206 с.
18. Мирончук М. Психологія познавательных процессов.-Київ: Центр навчальної літератури , 2019.- 138 с.
19. Партико Н., Закалик Г. Психологія інновацій та реклами. - Львів: Видавництво: Львівська політехніка, 2019.- 248с.
20. Радчук В. М., Фесун Г. С., Журат Ю. В. Політична психологія: навч.-метод. посібник / уклад.: – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. – 200 с.
21. Радчук В.М., Фесун Г.С., Канівець Т.М. Методи психологічних досліджень : навч.-метод. посібник / уклад.: В.М. Радчук, Г.С. Фесун, Т. М. Канівець – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2018. – 200 с.
22. Роменец В., Маноха І. Історія психології ХХ століття.- Київ: Видавництво Либідь, 2017.- 1056 с.
23. Сімко Р.Т. Експериментальна психологія : навчально-методичний посібник / уклад. Р.Т. Сімко. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. 198 с.
24. Славіна Н.С., Онуфрієва Л.А. Психологія сім'ї з основами сімейного консультування : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2019. 106 с.
25. Слюсаревский Н., Хазратова Н. Психологія груп. - Львів: Видавництво: Львівська політехніка , 2022.- 352с.
26. Соловійов В. Ф. Педагогіка та психологія: навчально-методичний посібник / В. Ф. Соловійов.-Львів: Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018.- 92 с.

27. Федорчук В.М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. / В. м. Федорчук - Київ : «Центр учбової літератури», 2019. - 250 с
28. Фера С. В. Економічна психологія. Навчальний посібник / С. В. Фера. – Чернівці: ФОП Баликіна С.М., 2020. – 164 с
29. Фрейд З. Психология бессознательного /Под. ред. М.Г. Ярошевского – М.: Просвещение, 1990.
30. Эриксон Э. Г. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996.
31. 32. Юнг К.Г. Психологические типы: Под ред. В.В. Зеленского.– СПб: Азбука, 2001.– 736 с.
32. Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Маніпуляція персоналом в системі управління. Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 березня 2021 року / Упоряд. О.А. Іващенко. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2021. С. 351-354.11.
33. Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Психологічні та етичні засади управлінського менеджменту. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С.403-405
34. Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Економіко-статистичний та соціально-психологічний аналіз освітніх міграційних процесів. Статистика України. 2019. № 2. С. 61–72. Doi: 10.31767/su. 2(85)2019.02.07.
35. Cherusheva G., Parkhomenko V. Education migration: the socio-cultural, psychological and pedagogical aspect Kompetencje społeczne w procesie redukcji deficytów i rozwiązywania problemów jednostek i wspólnoty. / Redakcja naukowa M.Szyszka, M. Archacka. Wydawnictwo naukowe Akademii WSB. Dąbrowa Górnicza. 2019. С.121-132
36. Liubarets, V., Miroshnichenko, T., Cherusheva, G., Pyzh, N., & Protas, O. Control monitoring of the educational process of students with special learning needs. *Linguistics and Culture Review*, 5(S4), (2021). 1950-1967. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1855>
37. Черушева Г., Синяков А. Соціально-психологічні фактори професійного самовизначення особистості менеджерів /Черушева Г.Б. // Психологічні умови благополуччя персоналу організацій: тези I Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, 15–19 жовтня 2020 р. Львів. Львів, Національний університет «Львівська політехніка», 2020. С. 213-215.
38. Черушева Г.Б., Качанівська В., Качанівська Є. Емоційна нестабільність студентів першокурсників в період адаптації до навчання //Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects”. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. MDPC Publishing. Berlin, Germany. 2021. Pp. 532-539.URL.
39. Kredentser O., Cherusheva G., Klimenko N Psychological factor in comprehensive school teachers job satisfaction / We would like to thank your contribution to the Scientific Programme at the international Congress of

Psychology in July 18-23.2021. Prague Czech Republic.

40. Черушева Г.Б. Актуальні проблеми підготовки фахівців до управлінської діяльності // Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, 17 березня 2022 року / Упоряд. О.А. Іващенко. -Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2022.
41. Черушева Г. Радченко В. Розвиток лідерських якостей майбутніх управлінців в системі вищої освіти// International scientific innovations in human life. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2021. Pp. 542-551. URL.

5.Інформаційні ресурси

1. Браян Р. Літл. Я, моє «я» та ми.- Видавництво Фабула, 2018.- 304 с
<https://fabulabook.com/product/ya-moye-ya-ta-my/>
2. Гаркавенко Н.В. Соціальна психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2019. – 408 с. <http://psychology.chnu.edu.ua/1/naukova-robota/4/6.html>
3. Доминик Муази. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ: Видавництво Брайт Букс , 2018 рік.- 184 с. <https://www.yakaboo.ua/geopolitika-emocij-jak-kul-turi-strahu-prinizhennja-ta-nadii-zminjujut-svit.html#proceed>
4. Костюк Г.С., Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ:Рад. шк., 1989. 610 с. <http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/55>
5. Ложкін Г. В., Комаровська В. Л. Економічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.В.Ложкін, В. Л. Комаровська. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2014. 412 с. <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25806/1/ekonomichnapsihologia.pdf>
6. Діалогічне спілкування journals.urau.ua > [arppfo](http://arppfo.com) > [article](http://article.com) > [view](http://view.com)
7. Основні вітчизняні теорії особистості <http://medbib.in.ua/osnovni-vitchiznyani-teoriji.html>
8. Особистість, індивідуальність, суб'єкт <http://medbib.in.ua/osobistist-individualnist-subekt.html>
9. Сучасні тенденції міжкультурного спілкування. ar.uu.edu.ua > [article](http://article.com)
10. Тестування: Критерії та методи. mmsa.kpi.ua > [default](http://default.com) > [files](http://files.com) > [disciplines](http://disciplines.com)
11. Теорії особистості - Психологія -Електронна бібліотека www.infolibrary.com.ua > [books-text-7346](http://books-text-7346.com)
12. Том Батлер Боудон Психологія. 50 видатних книг. Ваш путівник найважливішими роботами про мозок, особистість і людську природу.- Видавництво: Book Chef, 2020.- 512 с. <https://nashformat.ua/products/psychologiya.-50-ydatnyh-knyg.-vash-putivnyk-najvazhlyvishymy-robotamy-pro-mozok-osobystist-i-lyudsku-pr>